

MONOGRAFIJA O HRVATSKOJ POVIJESNOJ DEMOGRAFIJI

Vladimir STIPETIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2004., 372 str.

Znanstveno-stručni krugovi i dio zainteresirane čitateljske javnosti dobili su 2004. godine zadivljujuću monografiju na 372 stranice pod naslovom «Povijesna demografija Hrvatske» autora Vladimira Stipetića i Nenada Vekarića. Izdanje je iz serije posebnih izdanja «Prilozi povijesti

ata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to yo

akademik Alica Wertheimer-Baletić. Pored predgovora (str. 7–9) i uvoda (str. 9–23), knjiga sadrži 7 poglavlja, a od priloga opsežan popis literature (str. 255–326), indeks imena (str. 326–337) i indeks zemljopisnog nazivlja (str. 337–349), sažetke na engleskom (str. 349–359) i francuskom jeziku (str. 359–370), kao i velik broj tablica, grafikona, karata i fotografija naših znanstvenika koji su neumorno radili ili danas doprinose spoznaji o pučanstvu i društvenim procesima, a u cilju razumijevanja prošlosti i aktualiziranju sadašnjosti.

Ovo monografsko djelo zamišljeno je kao *potpourri* iz kojega će biti razvidni svi dosadašnji istraživački rezultati povijesne demografije, s ciljem njihova poticanja, budući da je ova znanstvena disciplina proširila spektar istraživačkih pitanja i skrenula pozornost na dosad zanemarena gledišta ljudske povijesti.

Autori se nisu ograničili samo na radove u kojima su primijenjene povijesnodemografske metode, nego su predočili i bibliografske jedinice o pučanstvu koje su nastale drugom metodologijom, želeći uključiti i te istraživačke smjerove, kao i istaći kojem su krugu dotični znanstvenici pripadali. Gornja vremenska granica seže od povijesnog razdoblja koje se može pratiti iz dostupnih arhivskih vrela, a donja ide do sredine XX. stoljeća.

U uvodnom dijelu (str. 9–23) autori nas upoznaju ili podsjećaju na razvoj povijesne demografije, znanstvene discipline granično smještene između povijesne znanosti i geografije, ekonomske znanosti i demografije, a u uskom dodiru s etnologijom i socijalnom antropologijom. Potom se ističu teoretičari i njihova gledišta o razvoju pučanstva: 1. J. Graunt, koji demografsku sliku svog vremena spoznaje istražujući matične knjige Londona u XVII. st., a na temelju dobivenih rezultata analizira njihove vrijednosti; 2. W. Petty, koji postavlja načelo u kojem su populacijski procesi duboko povezani s konkretnim društveno-povijesnim uvjetima, i 3. T. Malthus, po kojemu pučanstvo ima prirodnu tendenciju množenja geometrijskom progresijom, dok se proizvodnja hrane umnožava aritmetičkom.

Kako je tekao znanstveni razvoj, a povijesna znanost počela širiti svoj interes i izvan «dinastičke povijesti», tako se sve više počela samostalno afirmirati povijesna demografija, čiji kvalitetni rezultati zahtijevaju multidisciplinarni pristup.

Nadalje, u podnaslovu «Korijeni povijesno-demografskih istraživanja u Hrvatskoj» navodi se iz kojih se smjerova (tradicijskog i povijesno-ekonomskog) razvilo izučavanje povijesti pučanstva Hrvatske. Iz tih dvaju ishodišta, prvi se razvio u krilu etnografije, uz preveliko oslanjanje na tradiciju i s nedostatnom uporabom arhivskih vrela, a hrvatski su mu prvijenci bili Ognjeslav Utješinović Ostožinski i Baldo Bogišić, dok se drugi razvio iz krila gospodarske znanosti (pristupa s makrorazine prema mikrorazini). Njegov je začetnik Fran Vrbanić, koji je načinio vremenske serije o pučanstvu (povijesna statistika) za sve hrvatske krajeve.

Razvojem i stvaranjem demografske infrastrukture te osnivanjem Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu (1875. god.) javlja se demografsko-statistički smjer, koji se posebice razvija nakon II. svjetskog rata. Istraživači ovog smjera stvaraju jake statističke baze i prvenstveno se bave statističkom analizom svog vremena i onoga koji mu je prethodio. Navode se i njegovi slijednici: V. Serdar, F. Dimnić, J. Klauzer, A. Wertheimer-Baletić, J. Gelo i I. Nejašmić.

Znanstveni interes medicine u okvirima povijesno-medicinskog smjera je analiza broja pučanstva, njegova rodnost i smrtnost, dok se 70-ih godina prošlog stoljeća razvio i antropološki smjer okupljen oko Instituta za antropologiju u Zagrebu. Istraživači koji mu pripadaju posebice se oslanjaju na medicinska istraživanja, gdje pomoću medicinskih metoda i metoda drugih znanosti ustvrđuju obilježja genetske strukture čovjeka.

Među poimeničnim pravcima nadalje se navode temeljna obilježja dokumentarističkog i genealoškog smjera. Oba imaju otklon od tradicijskog, zastarjelog pristupa, koji pučanstvo ne promatraju kroz nacionalnu romantiku, već oslonac pronalaze u izučavanju arhivskih vrela, a genealoški smjer još se odlikuje i veoma temeljitom faktografijom.

U okrilju geografa razvio se demogeografski smjer koji je znanstveno usredotočen na svezu demografskog razvitka i prostora; istražuje razmještaj pučanstva i dinamiku njegova unutarnjeg kretanja. Pored istaknutih predstavnika ovog pravca (M. Friganović, I. Lajić, D. Magaš, I. Nejašmić), važan segment čine i istraživanja hrvatskog iseljeništva (I. Čizmić, Lj. Antić i dr.)

O proboju povijesnodemografskih istraživanja u Hrvatskoj (demografski smjer), priređivači ove temeljite monografije vraćaju nas u 50-e godine XX. stoljeća kada su V. Stipetić, A. Wertheimer-Baletić i J. Gelo udarili temelje ovom pristupu čije je temeljno obilježje analiza prirodnog kretanja pučanstva obradom matičnih knjiga ili drugih izvora, kao raznih popisa ili kanonskih vizitacija. Za slabu točku uzima se nadmoć kvantitativne nad kvalitativnom analizom.

Prije petnaestak godina povijesna demografija bilježi još jedan smjer – socijalno-antropološki. Ovdje se interes proširuje prema analizi temeljne stanice društva – obitelji kao dijelu društvenog sustava, što omogućava rekonstrukciju pučanstva u prošlosti. Istraživači dolaze iz povijesne, etnološke ili povijesnodemografske struje: M. Bertoša, Z. Janeković-Römer, J. Čapo-Žmegač ili N. Vekarić.

U drugom poglavlju naslovljenom «Infrastruktura» (str. 23–33) autori govore o današnjem statusu povijesne demografije, istraživanjima i njihovim rezultatima te na koji su način institucionalno koordinirana (Odbor za demografsku povijest pri HAZU, Katedra za demografiju pri Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Institut za migracije i narodnosti). Primjećuju da do današnjih dana nije prevedeno niti jedno značajno povijesnodemografsko djelo nastalo u europskim sredinama (duža tradicija i veće iskustvo), što nas i u ovome drži u znanstvenoistraživačkoj izolaciji i udaljene od europskog konteksta. No, ipak je publicirano nekoliko kapitalnih priručnika (M. Korenčić: *Naselja i stanovništvo SRH (1857.–1971.)*, A. Wertheimer-Baletić: *Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak*, V. Serdar: *Uvod u demografsku statistiku*, M. Mesić: *Leksik prezimena u SRH*, a u izdanju Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu načinjen je *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*).

O arhivskim izvorima iz vremena prije prvog «suvremenog» popisa pučanstva 1857. godine, u potpoglavlju «Građa», autori govore o nedostacima koje je teško interpretirati, što traži veoma posebno znanje, a takvi su projekti objavljivanja građe malobrojni.

Na kraju drugog poglavlja dosta je napisano o matičnim knjigama. Znano je da su se one razvile unutar Katoličke crkve, a njihov začetak seže u XIV. stoljeće uz definiranje odredbama Tridentskog koncila, da bi ta marljiva aktivnost bila prekinuta nakon Francuske revolucije. Duga je tradicija vođenja matičnih knjiga u Dalmaciji (glagoljske matice), dok u unutrašnjosti naše zemlje upisi počinju u XVII. stoljeću. Do sada su načinjeni parcijalni inventari razasutih matičnih knjiga, kao i popis glagoljskih matrica te parica koje je bilježila svaka biskupija.

U trećem poglavlju «Istraživanje stanovništva Hrvatske» (str. 33–113) autori se osvrću samo na one sinteze koje teritorijem obuhvaćaju prostor današnje Republike Hrvatske. Dosadašnje «prave» povijesnodemografske sinteze (F. Vrbančić: *Demografske prilike južnih Slavena*) još su rijetkost, ne zalazi se u starija razdoblja, tako da se donja vremenska granica sporo pomiče od 1857. godine (V. Stipetić – 1500. god., S. Krivošić i J. Gelo – 1700. god.) Nakon M. Mirkovića, M. Zoričića i M. Kresera ističu se imena tada nove generacije: V. Serdar, V. Stipetić (istraživao

dinamiku rasta pučanstva Hrvatske i Jugoslavije), J. Gelo (mnogobrojni pojedinačni radovi o pučanstvu determinirani po povijesnim regijama i fazama demografske tranzicije). Svi ovdje navedeni, i drugi poslijeratni istraživači, umnogome su korigirali negdašnje procjene o pučanstvu – u pola milenija čovječanstvo se umnožilo za čak 13 i pol puta, dok je Hrvatska prepolovila svoj udio u europskom i svjetskom pučanstvu. Autori zaključuju kako je potrebno ozbiljno sagledati ove negativne trendove te ih neophodnim mjerama zaustaviti.

U istom se poglavlju o demografskoj tranziciji govori kao dominantnoj teoriji koja razvoj pučanstva promatra kao etapni proces uvjetovan ukupnim društveno-gospodarskim i kulturnim razvojem. U Hrvatskoj se ovaj smjer javlja u pedesetim godinama prošlog stoljeća (F. Mikić), a svoju afirmaciju doživljava sa znanstvenicima u krilu Ekonomskog fakulteta u Zagrebu.

Potom se govori o hrvatskom problemu depopulacije i deagrarizacije koji, na žalost, više nije samo migracijski, već je zahvatio i segment prirodnog kretanja pučanstva. O ovom urgentnom hrvatskom problemu napisane su razne studije (različitih orijentacija), a predlažu se učinkovite mjere populacijske politike.

Nadalje, o žrtvama rata i demografskim gubitcima nakon njega, autori primjećuju kako je u ovom vidu istraživanja najčešće (barem na ovim prostorima) riječ o nedostojnom činu manipuliranja različitim politikama. Vjeruje se da je s razvojem demografske statistike i primjenom egzaktnih metoda moguća mnogo realnija procjena žrtava rata i nastajanje niza parcijalnih studija (V. Žerjavić, M. Sobolevski).

Povijest pučanstva Hrvatske nije moguće razumjeti, a da se kvalitetno ne istraži povijest gladi i epidemija te dugoročni demografski trendovi koji su neminovno oblikovali hrvatske generacije. Posljednja velika glad na našim prostorima zabilježena je u ratnoj 1917. godini, dok je 1935. godine danak uzimala velika suša. Sve su se ove nepogode odrazile na porastu mortaliteta i velikim migracijskim valovima (S. Krivošić).

U trećem, zaista opsežnom poglavlju priređivači su nastojali dotaknuti sve demografske čimbenike radi lakšeg praćenja povijesnodemografskih tema. Nastavljaju s etničkim i nacionalnim skupinama u Hrvatskoj (abecednim poretom od Albanaca do Židova i ostalih) i prilažu sistematizirane prikaze radova mnogobrojnih autora. O povijesnim pitanjima doseljavanja, kako Hrvata tako i drugih nacionalnih skupina, govori se već od Luciusa, preko velikih imena iz druge polovice XIX. st. (Rački, Jagić, Jiriček, Klaić, Šišić i dr.) i onih polovinom XX. st. (Lj. Hauptman, B. Grafenauer, M. Barada, N. Klaić, M. Suić) pa do znanstvenih pera današnjih dana (I. Goldstein, N. Budak). Najveće su zapreke, zasigurno, nedostatak pisanih izvora, nepoznavanje onovremenih demografskih procesa, nemogućnost kvalitetne kvantifikacije svih remetilackih činitelja i neprihvatanje mišljenja kako etničko podrijetlo nužno ne mora kolidirati s vjerskim i nacionalnim određenjem. Za istraživanje migracijskih procesa (prije postojanja arhivskih vrela) potrebno je interdisciplinarno slijediti tragove drugih znanstvenih disciplina: povijesne znanosti, arheologije, antropologije, etnografije, lingvistike, simbolike, uz korištenje medicinskih, matematičkih i humanističkih metoda.

Sve do idućeg poglavlja «Regionalna istraživanja», u monografiji *Povijesna demografija Hrvatske* temeljito se razlaže o istraživanju obiteljske strukture i o interesu za marginalne skupine. Prihvatanjem metode rekonstrukcije obitelji, stvaraju se uzorci za razdoblja u kojima nije bilo popisa (ili nisu sačuvani), uočava se razlika obiteljskih modela (grad – selo, otoci – kopno, katolici – pravoslavni...) te gospodarski čimbenici koji su utjecali na navedene modele. Na kraju, analizira se cjelokupna društvena i pravna stratifikacija (i rubne skupine; stranci, hodočasnici, putnici, i šire: izvanbračna djeca, krivovjerci, homoseksualci, kriminalci, skitnice, čarobnjaci, gubavci i drugi bolesnici).

U četvrtom poglavlju pod naslovom «Regionalna istraživanja» (str. 113–217) prikazani su mnogobrojni istraživački rezultati o pučanstvu pojedinih područja, gradova i sela s obzirom na povijesne i regionalne odrednice (grad Zagreb, sjeverozapadna Hrvatska, Slavonija, Banovina, Kordun i Lika, Rijeka, Primorje i Gorski kotar, Istra i Kvarner, Dalmacija i Dubrovnik). Malo je

sinteza za ranija razdoblja (nemaju povijesnodemografski karakter), a nedostatno je i onih koje se odnose na čitavo državno-pravno područje Republike Hrvatske poradi promjena državnih granica i promjena u statusu pojedinih hrvatskih, danas izgubljenih područja. Relativno je dobro obrađen predio sjeverozapadne Hrvatske (S. Krivošić, V. Horvat, E. Heršak, J. Šimunko, S. Pavičić, S. Beleta, M. Lang, J. Kotarski, Š. Popović, A. Gabričević), dok su rjeđa istraživanja pučanstva u Slavoniji (posebice u Dalmaciji), a za hrvatsku Vojnu krajinu ih gotovo i nema (osim N. Moačanin, M. Valentić, A. Buczynsky). Do objavljivanja Krivošićeve knjige o Zagrebu (1981. god.) bilo je veoma malo znanstvenika koji su pridavali pozornost njegovu pučanstvu (N. Klaić, A. Szabo, Z. Stiperski, A. Laušić i A. Muraj).

O pučanstvu Slavonije, u kojoj su zbog kataklizmičkih pojava izvori za izučavanje pučanstva uništeni, a oni iz razdoblja Osmanlija (defteri) vrlo rijetki, matične su knjige vođene dva stoljeća poslije prvih hrvatskih matica. Važne su i dragocjene studije o slavonskom pučanstvu S. Pavičića (podrijetlo naselja i govora), M. Markovića i N. Moačanina (sinteza o povijesti slavonskih naselja), I. Mažurana (razdoblje osmanske vladavine u Slavoniji i Srijemu), I. Karamana (uređenje slavonsko-srijemskih veleposjeda). Hrvatski grad Vukovar dobio je prvu pravu povijesnodemografsku analizu iz pera vodeće hrvatske demografinje A. Wertheimer-Baletić. Vrijedno je istraživanje o podrijetlu vinkovačkog pučanstva (s okolicom) od S. Pavičića. Ivo Mažuran je objavio podatke koji se tiču Osijeka (koristeći turske deftere Požeškog sandžaka iz 1579. god.), dok su novija demografska kretanja obradili S. Sršen i Z. Živaković-Kerže. Dosta je podataka (sustavnih i fragmentalnih) o pučanstvu pojedinih naselja od Virovitice, Našica i Đakova do Broda; u njima se istražuju početci naselja, razvoj pučanstva pa sve do najnovijih odrednica demografskih kretanja.

Banovina, Kordun i Lika najslabije su demografski istraženi, osim spomenutih sinteza o Vojnoj krajini, koje su nedovoljne, ali su ipak doprinos poznavanju tamošnjeg pučanstva. Nešto je veća istraživačka pozornost posvećena Žumberku i skupinama vlaških uskoka doseljenika (N. Hranilović), dok se geografskim pristupom u razdoblju od 1880. do 1953. godine pozabavio I. Crikvenčić. O Petrinji, Glini i Slunju vrijedne i bogate demografske podatke u svojoj knjizi donosi I. Golec, o Plašćanskoj eparhiji za vrijeme Francuza I. Erceg, D. Roksandić, o seobama u Lici S. Pavičić.

U monografiji iduća je povijesna i regionalna odrednica grad Rijeka, Primorje i Gorski kotar. Rijeku su u svoja populacijska istraživanja uključili mnogi znanstvenici povijesne demografije, bilo da donose osnovne povijesne podatke o Riječanima (I. Karaman), bilo da analiziraju matične knjige (A. Senčić, A. Škrobonja) ili pak nude zbrojdbene podatke o svim selima u riječkoj okolini (M. Laginja, M. Marjanović, D. Munić). O Karlobagu, Senju, Bakru, o Trstu i Čabru u Hrvatskoj je načinjen veći broj parcijalnih studija, objavljenih u zbornicima i raznim regionalnim izdanjima.

Nakon II. svjetskog rata Istra je jedno od najistraženijih hrvatskih područja. Nakon Stoghala i Benussija, golem radni potencijal na nove spoznaje o istarskoj povijesti i pučanstvu ulažu M. Bertoša, I. Erceg i B. Stulli. U novije vrijeme zanimljive mikrostudije i genealoško-heraldičke studije (G. Radossi) omogućili su nam koristiti J. Jelinčić, M. Budicin, E. Ivetich, S. Bertoša, dok je analiza vrijednih istarskih glagoljskih matičnih knjiga predmet interesa Dražena Vlahova. U izučavanju slike pučanstva kvarnerskog otočja s povijesnodemografskog gledišta najzanimljivija su istraživanja obavljena na otoku Susku (J. Medarić), zatim u Vrbniku i Puntu na otoku Krku (I. Žic, N. Bonifačić-Rožin), na Cresu (N. Stražićić), kao i najranijem naseljavanju na otok Lošinj (N. Crnković).

Autori potom prate dosadašnje sinteze o pučanstvu u Dalmaciji. Ustvrdjuju kako su one veoma rijetke (razdoblje francuske i austrijske vladavine), sporadične i rijetko kritički analizirane (što se tiče pučanstva), a slično je i s poviješću pojedinih gradova (osim Zadra; *Zadar pod mletačkom upravom 1409.–1797. god.* skupine autora). Teritorijalno su najbolje obrađeni otoci (zadarsko područje), slabije Dalmatinska zagora, šibensko područje i kopneni predio južno od Splita do neumskog koridora. Predmet interesa su demografski pojmovi: iseljeništvo, depopulacija,

distribucija prezimena i zanimanja, dok je netaknuta struktura obitelji ili nedovoljno interpretirano prirodno kretanje pučanstva i analize u tom segmentu. I u ovoj hrvatskoj sredini najstarija istraživačka skupina (F. Ivanišević, L. Marčić, A. Jutronić, V. Cvitanović) kreće iz tradicijskog smjera, a korisne podatke pružaju nam povjesničari gospodarstva (I. Erceg, Š. Peričić), povjesničari medicine (R. Jelić), povjesničari s dokumentarističkim pristupom (N. Bezić-Božanić, D. Božić-Bužančić, N. Bajić-Žarko). Povijesnoj demografiji su se najviše približili antroponimičari (M. Andreis) i genealogičari (M. Granić). Sljedeću skupinu predvode istraživači geografi (D. Magaš, I. Rubić, I. Lajić) koji pučanstvo promatraju u njegovoj prostornoj dimenziji.

Zadar s okolicom u svojim su radovima obradili (s različitih interesa i pristupa, ali se ipak sagledava pučanstvo) S. Antoljak, B. Gušić, F. Spaho, V. Cvitanović, A. R. Filipi, D. Magaš, V. Ardalić, Š. Peričić i E. Ivetich (popisi mletačke Dalmacije), I. Erceg (demografski pokazatelji prema popisima od 1771. do 1808. god.), D. Foretić (kretanje pučanstva od 1857. god. do I. svjetskog rata), M. Diklić (struktura pučanstva prema vjeri i govornom jeziku od 1880. do 1910. god.), R. Jelić (broj žitelja Zadra od 1291. do 1910. god., dinamika razvitka pučanstva kopnenog dijela zadarskog područja).

Najveći obol poznavanju šibenskog pučanstva kroz stoljeća dao je Ante Šupuk, koji je, iako u skladu s antroponimijom, uvidio značaj matičnih knjiga za demografska izučavanja. O kretanju broja pučanstva šibenske okolice i njegovoj društvenoj strukturi pisali su K. Stošić, S. Bačić, N. Bezić-Božanić, S. Obad i dr.

Potom se predočuju zanimljive informacije o rezultatima istraživanja pučanstva Trogira i prostora do Splita. O statusu društvenih slojeva i trogirskih obitelji od srednjeg vijeka do današnjih dana svoje su radove dali Nada Klaić i Zdravka Jelaska, dok je genealošku analizu trogirske patricijate objavio M. Andreis. Kaštela su obradili D. Kečkemet, V. Omašić, F. Bego, F. Ivasović i T. Kovač, a pučanstvo splitskih predgrađa A. Duplančić (Lučac, Manuš) i J. Jelaska (Varoš Dobri), dok je danas zastarjele spoznaje o starim splitskim rodovima ponudio M. N. Kuzmanić. Težište na prezimenima i zanimanjima Splitskana stavili su D. Božić-Bužančić, N. Bezić-Božanić te N. Bajić-Žarko.

Za splitsko zaleđe i čitavo kopneno područje južno od Splita važni su turski popisi nahija koje su se nalazile u Kliškom sandžaku, što nude podatke za Knin, Obrovac, Gospić i Gračac. Objavljeni su, i u knjizi navedeni, radovi o Poljicima, Makarskom primorju, Vrgorskoj krajini pa sve do Metkovića.

Dalmatinski otoci znatno su bolje istraženi, a rezultati istraživanja publicirani zahvaljujući R. Jeliću, V. Cvitanoviću, B. Široli, A. R. Filipiju, S. Rubiću, D. Magašu i M. Graniću za zadarsku otočnu skupinu, te B. Stulliju, A. Kalogjeri, M. Friganoviću, V. Skračiću, K. Juranu i S. Kulušiću za šibensku skupinu otoka. Povijesnodemografski su obuhvaćeni srednjodalmatinski otoci Šolta (M. Andreis), Brač (N. Bezić-Božanić), Hvar (N. Bezić-Božanić), Korčula (N. Bezić-Božanić, F. W. Carter, R. Kapor) i Vis (N. Bezić-Božanić).

U poglavlju «Regionalna istraživanja» najjužnija je hrvatska cjelina (današnje ustrojstvo) grad Dubrovnik s okolicom. Ta je hrvatska labudica poradi svoje slavne povijesti zarana privlačila mnoge istraživače kojima je bogata arhivska građa pružala uvid u stanovništvo Grada. Prve sustavnije i vrjednije spoznaje (izvan tradicijskog smjera) o demografskim kretanjima, društvenoj strukturi i drugim povijesnodemografskim pokazateljima hrvatskog juga pružili su B. Stulli, S. Krivošić, N. Vekarić i S. Čosić, poluotoka Pelješca (N. Vekarić), Konavala (N. Kapetanić). Nekoliko je autora dokazalo stabilni prirodni prirast u Dubrovniku (za razliku od Zagreba ili Varaždina) te da je proces demografske tranzicije u nekadašnjoj Dubrovačkoj Republici započeo istovremeno kada i u razvijenim zemljama zapadne Europe. Ranim migracijama bavila se D. Dinić-Knežević, a strukturu puka istraživao je J. Lučić, dok je Z. Janeković-Römer svoju pažnju usmjerila na istraživanje vlasteoskog staleža. U knjizi «Vrijeme ženidbe i ritam poroda» N. Vekarić je sa svojim suradnicima pokušao utvrditi koliko smrt roditelja ubrzava ženidbu, zatim

razmatra broj poroda i utjecaj srodstva na nj, trajanje reproduktivnog razdoblja i tempo rađanja te učestalost rođenja blizanaca; grafički vrlo zanimljivo prikazuje vrijeme začeca prvorodene djece u Dubrovniku (XIX. st.) s obzirom na podrijetlo muža.

U petom poglavlju «Hrvati izvan Hrvatske» (str. 217–237) retrospektivno se iznose povijesne činjenice iz hrvatskih migracijskih valova (osmansko širenje, europski, mediteranski migracijski smjerovi i iseljavanja u prekoceanske zemlje), sve do kontinuiranog iseljavanja kojemu se, djelovanjem asimilacijskih zakona, izgubio trag.

O Hrvatima u Bosni i Hercegovini, Boki kotorskoj i Sloveniji (tu su Hrvati autohtoni narod) objavljeno je više radova koji su opterećeni Cvijićevim obrascem, skromnom ili nepostojećom znanstvenom metodologijom, bez strogih uzanci. U posljednjih desetak godina nastupila je «eksplozija» radova o Bosni, a pogotovo o Hercegovini; sintetski radovi (P. Živković) i brojne mikrostudije o raznim krajevima i mjestima (M. Babić, N. Mandić, K. Rotim, S. Vukorep, J. J. Suton, I. Puljić, I. Dugandžić, J. Sopta, V. Pavičić, D. Pavličević, A. F. Markotić).

Za izrazito povijesnodemografsku studiju o Boki kotorskoj, autori primjećuju, nije uočena. Češće se pisalo o srednjovjekovnim vezama Kotora i Dubrovnika (J. Lučić), a postoje manje studije o pučanstvu pojedinih naselja: Kotora, Grblja (I. Stjepčević), Tople (Đ. Milović), Herceg Novog (D. Radojčić, M. Crnić-Pejović).

O hrvatskom naseljavanju Karantanije (VII. st.) studiju je objavio Stjepan Antoljak, na koju je polemično reagirao slovenski znanstveni krug predvođen Bogom Grafenauerom. Broj i udio Hrvata u pučanstvu Slovenije saznajemo iz radova Matjaža i Vladimira Klemenčiča, dok su o Hrvatima u primorju pisali M. Bertoša, M. Manin, a davno prije Nikola Žic. Druge krajeve obradili su Blaž Mlačak i Božidar Brezinščak Bagola.

Na žalost, točno je ustvrđeno da je hrvatska povijest «povijest prisilnih migracija», tako da se u ovom vrijednom i korisnom pregledu možemo upoznati i s našim putovima iseljavanja iz vlastite zemlje u srednjoeuropske zemlje (Gradišće u Austriji, zapadna Mađarska i Slovačka), u Rumunjsku (Rekaš kraj Temišvara) sve do odvođenja hrvatskog roblja u Anadoliju (V. Klaić, M. Lorković). U bližem okruženju (područje Subotice i Sombora) bilježe se naseljavanja Hrvata, o čemu je 1986. godine Ante Sekulić napisao temeljitu monografiju (1989. i 1991. s dopunama). O Hrvatima u Vojvodini valja vidjeti i radove P. Pekića i I. Crkvenčića, kao i nedavno tiskanu knjigu Jasne Čapo-Žmegač o srijemskim Hrvatima. Uz značajne kolonije Dubrovčana u istočnoj Bosni (Srebrenica, Foča, Zvornik), jedino se u Janjevu (Kosovo) zadržao nacionalni identitet i svijest o dubrovačkom podrijetlu.

Manje priloge o Hrvatima u Ukrajini napisali su Y. N. Azhniuk i M. V. Prymych.

Nadalje, u knjizi se spominju znani i anonimni migranti koje je trgovačkim ili inim razlozima «progutala» tuđina. Migracije iz hrvatskih krajeva, osobito priobalnih, u Italiju, kontinuiran je i može se pratiti gotovo od početka pisanih dokumenata. O hrvatskim prebjezima kao posljedici osmanskih prodora pisali su i talijanski povjesničari S. Anselmi, R. Sassi, G. Annibaldi. M. Moroni, F. Grimaldi i dr., od naših M. Popović-Radenković, posebice Lovorka Čoralić, veoma sistematski i na temelju izvora u mletačkim arhivima. Većina se tih migranata asimilirala i protokom vremena izgubila vezu s domovinom. Održala se tek hrvatska kolonija u Moliseu.

Zabilježene su i migracijske veze s Španjolskom, Portugalom (i njihovim kolonijama), a malu hrvatsku koloniju u južnoj Engleskoj obradila je vrijedna Lovorka Čoralić.

Početkom XX. st. nastali su značajniji radovi o iseljavanju u prekoceanske zemlje (I. F. Lupis Vukić, A. B. Grado), a kruna tog rada trebala je biti *Migraciona enciklopedija* u 8 svezaka (izašao samo prvi). U posljednjih dvadesetak godina ovu su temu razrađivali Ivan Čizmić i Ljubomir Antić. U popisu radova uočljivi su istraživački kriteriji, ali i problemi s arhivskom građom razasutom diljem svijeta, što otežava lociranje putova i uzroka migracija i njihovu poimenu registraciju. Uz radove autora iz matične zemlje, važni su i radovi nastali u zemljama novog domicila, koji su u knjizi «Povijesna demografija Hrvatske» vrijedno prikupljeni i navedeni.

Pretposljednje je poglavlje naslovljeno «Pogled izvana: inozemni istraživači povijesti stanovništva Hrvatske» (str. 237–247). Na deset stranica navedeno je nekoliko autora, koji su, smatra se u povijesnu demografiju uveli određene metodološke novosti (E. A. Hammel i K. W. Wachter metodu mikrosimulacije na popisano pučanstvo Slavonije iz 1698. god.; E. A. Hammel i P. R. Galloway analizu utjecaja strukturnih čimbenika na kratkoročne promjene mortaliteta u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu u XVIII. i XIX. st.; I. Mahnken genealošku analizu dubrovačkog vlasteoskog kruga u XIV. i XV. st.; D. Rheubottom je proniknuo u bit obiteljske strategije dubrovačkog vladajućeg staleža; A. Suppan je precizirao proces oblikovanja nacije u građanskoj Hrvatskoj; K. Kaser je dao antropološko-demografsku sintezu balkanske obitelji).

Pošto se Hrvatska nalazila i u širim državno-pravnim okvirima, tako je i naša historiografija tvorila istu cjelinu, a nastali radovi u tom vremenu bili su veoma brojni, ali ne i uvijek «čista srca», što je utjecalo na kvalitetu znanstvene interpretacije, a neki su izgubili i znanstveni integritet (prešućivanje nepoćudnih ili mitologiziranje favoriziranih tema).

U sedmom i posljednjem poglavlju «Ocjena ostvarenog napretka i perspektive povijesne demografije u Hrvatskoj» (str. 247–255) iznose se ocjene stanja povijesne demografije od njenih hrvatskih početaka i zaključuje da se ona u posljednjih 25 godina iznjedrila u respektabilnu znanstvenu disciplinu u čiji su rad uključene desetine dokazanih istraživača s obećavajućim podmlatkom.

Autori ove knjige ističu da je najveći proboj načinjen u pogledu dinamike pučanstva (broj pučanstva), dok najteži dio posla treba obaviti s procjenom broja hrvatskog pučanstva za razdoblje prije 1780. godine.

Također je potrebno načiniti katalog informacija o broju kuća, ukućana, što će omogućiti prilično pouzdane procjene broja stanovnika na makro i na mikrorazini.

S obzirom na dostupnost (sačuvanost) arhivskih vrela, potiče se istražiti i interpretirati pojave kao što su glad i epidemije jer su one značajne za razumijevanje demografskih kretanja. Potom treba znanstveno i neovisno istražiti broj žrtava tijekom ratova u kojima je hrvatski narod sudjelovao.

Pored načinjenih analiza o prirodnom kretanju pučanstva, potrebno se je zauzeti za daljnja istraživanja kako bi se dobili još bolji rezultati za dubinsko uočavanje migracijskih procesa kod hrvatskog pučanstva, kao što bi to omogućila i sistematičnija analiza društvene strukture: bolju spoznaju najranijih migracija.

Uz solidne temelje hrvatske povijesne demografije, a u cilju što boljih rezultata i napretka, V. Stipetić i N. Vekarić predlažu izradu novih povijesnodemografskih priručnika, snažniju kritičku analizu izvora, moderniji razvitak metodologije, nastavak regionalnog izučavanja uz nove sinteze, što je sve skupa neizvedivo bez snažnije institucionalizacije.

Ovaj će velevrijedni znanstvenoizdavački pothvat mnogima poslužiti kao neophodan i koristan priručnik, a mlađim kolegama uvelike olakšati snalaženje u nedovoljno obrađenom polju bogatih povijesnodemografskih tema.

Josip CELIĆ

***